

СВЕТОЗАР МАРКОВИЋ И КРИТИКА БИРОКРАТИЈЕ

1. — У обимним списима које је Светозар Марковић оставио међу најозбиљније теоријске доприносе спада његова критика бирократије. Потреба да нешто учини не би ли се озбиљно изменила природа друштвено-политичког бића Србије његовог времена, чињеница што се, радећи у новинарству, непрестано сусретао са практичним проблемима своје земље, биле су довољна подлога да се Марковић лати прво анализе друштвено-економско-политичке ситуације, а потом и конструисања визије новог друштва слободних, равноправних личности.

Оправдано се може рећи да се целокупна политичка идеја Светозара Марковића темељи на критици бирократије, по његовом мишљењу основне кочнице развоја друштва; паразитског слоја који „сише срч народу” и води га у економску и политичку пропаст. Да би се могла разумети његова критика потребно је имати у виду време у којем је живео — политичка и економска збивања у Србији друге половине XIX века, услове специфичне првобитне акумулације капитала и политичку оријентацију Светозара Марковића.

2. — За почетак Марковићевог пуног теоријског и практичног ангажовања обично се узима његов спис из 1868. године „Српске обмане”. То је време непосредно после убиства кнеза Михајла Обреновића, за чије владавине Србија у пуном замаху доживљава низ промена. У то време првобитне акумулације капитала разбија се патријархално, затворено српско село темељено на натуралној привреди породичних задруга. Заједно са новцем који се слива у градове, у њих прелази и центар политичког живота. Реорганизација целокупног политичког апарата, увођење бирократије — административног стуба монархије и основног узрочника специфичне акумулације капитала у Србији XIX века, до краја разара сеоску самоуправу. Уместо власти народног вође, „вожда”, владар новог типа, по узору на неке развијеније земље Европе (не треба заборавити да је Михајло Обреновић одагајан у време Милошевог изгнанства) темељи своју власт на симбиози модерних европских узора и традицији источњачког деспотског вође. Дух промена из 1848. године захватио је Михајла Обреновића онолико колико је, учинивши уступак ка европским збивањима, чврсто остао на темељима строго централизоване

власти која је, истини за вољу, менталитету ондашње Србије одговарала више од неразумљивог либералног таласа са севера (1).

И поред промена које су се у њој одвијале, Србија је још увек била типично аграрна земља. Иако је између 60-тих и 70-тих година прошлог века у њој потпуно завладала новчана привреда и развила се спољна и унутрашња трговина, а страни капитал почео да показује интересовање за малу, засталу земљу у развоју, у Србији се пољопривредом бавило још преко 90% становништва (2). Сходно томе, индустрија је, такође била слабо развијена (3). Танак слој грађанства такође се тек развија. По неким ауторима, у радничку класу тог доба више су спадали шегрти и калфе у занатским радњама, него класични радници, оптерећени непосредним аграрним пореклом, запослени у малобројним фабрикама.

Величина пометње коју су изазвали нови односи може се сагледати само уколико се зна какав је био начин живљења српског сељака, вековно затвореног у економски и друштвено самодовољну институцију каква је била породична задруга.

Бавећи се натуралном привредом њени су житељи, на бази полне поделе рада производили за свој живот и рад скоро све потребне артикле. То је и била основа њихове економске а самим тим и политичке аутономије. Сеоска општина, најшири круг бављења политичким живљењем српског сељака, управо због аутономије својих чланова, морала је бити заснована на принципу једнакости и издвајања само путем ауторитета задобијеног испуњавањем свих услова строгог патријархалног вредновања. Упливом новчане привреде и административном реорганизацијом — преношењем права далеко од сељака у још даље градове, рушила

(1) Стварање владалачке власти започето са Карађорђеом завршено је 1830. године, када је Porta признала Милоша Обреновића за наследног кнеза. Он је то фактички већ и био — неограничен господар, без икакве могућности контроле. Једина опозиција, народна скупштина, то и није била, пошто су њени чланови, нахијске и кнежинске старешине, директно зависиле од кнеза.

Стварајући јаке сопствене финансијске изворе прикупљањем пореза и царине и монополисањем извоза, Милош је створио јаку централизовану власт. Ово је временом изазвало незадовољство и старешина и сељаштва, првих јер су живели у сталној несигурности, а други пре свега због полудеудалног система у којем су живели (обавеза кулучења кнезу и јавним службеницима), и монополом градског становништва над трговином која је била привилегија градских еснафа.

(2) По попису из 1866. године, пољском привредом бавило се 90,08% становништва, занатима 5,32%, трговином 1,54%, а свим осталим 3,06% становника. Отприлике у то време и нешто раније, у градовима је живело 6,5% целокупног становништва Србије. (Подаци из Д. Лапчевих: „Историја социјализма у Србији”, стр. 8. и 10.)

(3) Средњом XIX века у Србији постоје два индустријска предузећа, топioniца у Крагујевцу и барутана у Страгарима. Први рудник отворен је тек 1874. године у Мајданпеку. За њим се релативно брзо отвара низ других, углавном у рукама страног капитала.

Релативно брзо развија се пиварска индустрија: прва фабрика пива отворена је у Београду 1850. године, а за њом се нешто касније оснивају пиваре у Јагодини и Чачку. Млинска индустрија јавља се 1863. године када и први парни млин.

Седамдесетих година отвара се у Београду државна фабрика сукна и одеће за војску, а затим и фабрика туткала, свећа и сапуна. Крајем 30-их година у Србији је било око 2.000 трговачких радњи. 1866. године забележено је постојање 75 заната. (Према: Т. Кацлеровић: „Прве самосталне радничке организације у Србији”, стр. 8—9).

су се два стуба на којима је вековима почивало српско село: породична задруга, дакле аутономија произвођача, и сеоска демократија — једини начин политичког живљења којем су били вични. За просечног сељака, дакле за далеко највећи део становништва те су промене биле равне катаклизми. Тим пре што сељак, због слабо развијене индустрије није видео своју социјалну перспективу у пролетаризацији и запошљавању у градовима (4). Слаб развој индустрије показивао је, да се за разлику од европских токова првобитне акумулације, новац сливао, не у руке све јаче и утицајније буржоазије, већ, преко чиновничких плата, у руке бирократије и трговаца. Суочени са недовољно развијеном производњом у сопственој земљи, они су даље новац пласирали на страна тржишта, пре свега за потребе бирократије, слоја обдареног ситносопственичким интересом и новим ђифтинским менталитетом такмичења у голој материјалној сфери. Управо због свега овога Светозар Марковић своју критику бирократије и заснива на оштрој критици слоја који двоструко не служи интересима народа: ни у политичкој, ни у економској сфери.

У Србији тог доба јача још један слој — интелигенција. Тај, такође малобројан слој, одељен дубоким јазом од осталог дела необразованог народа, настао је углавном школовањем у иностранству деце имућних породица. После неколико година проведених „на наукама” враћали су се млади људи заслепљени једном другом средином, начином живота и схватањима. Сходно оном што су прихватили, вративши се у земљу, „новопечени” интелектуалци опредељивали су се за две струје: либералну која је прихватајући неке елементе европског либерализма свог доба настојала да заосталу аграрну Србију претвори и модерну грађанску државу утицајне народне скупштине и развијених личних слобода, и, другу, која се политички васпитала по социјалистичким круговима Петровграда, Париза, Лозане и Женева, чији су циљеви били још даљи од буржоаског просперитета по западном узору. Ова струја, чији је најизразитији представник Светозар Марковић, обећавала је много веће буре која би угрозила не само монархију, него и либерале. Због тога је и у једним и у другим убрзо имала природне непријатеље.

Србија друге половине XIX века била је котао у којем су врела сва ова струјања, а њихови припадници су се, без обзира на циљ којем су тежили, подједнако позивали на тада омиљену паролу „опште народно добро” (5). Овакве прилике уз менталитет већине становништва навели су Светозара Марковића да у један мах констатује: „Ја сам казао да је српски народ патријархалан а не демократски ... код нас има

(4) Као да су се све силе у друштву уротиле да село, пропадне. Веселин Маслеша наводи као носиоце првобитне акумулације — процеса који је значајно крај натуралне привреде, распад породичне задруге и економско пропадање села — кнеза, трговце, бирократију и државу. (Видети: В. Маслеша: Светозар Марковић, стр. 40).

(5) По Веселину Маслешу политичку структуру Србије сачињавали су: конзервативци — представници бирократије, либерали — представници једног дела интелигенције и чаршије. Омладина која је обухватала интелектуалну омладину, и династичке странке које су имале извесног утицаја у сељачким масама, на основу извесних традиција и патријархалне везаности из доба Првог и Другог устанка. (В. Маслеша: Светозар Марковић, стр. 54).

само клица из којих се може развити демократија, а исто тако из њих се може развити и деспотизам...” (6).

3. — Ако би се могла у неколико речи сажети анализа ситуације у Србији, како ју је дао Светозар Марковић, дефиниција би гласила: основни узрок пропадања сељаштва, узурпирања власти и спречавања даљег развоја земље и слободе њених грађана има узрок у једном злу — бирократији.

Бирократско уређење, по дубоком Марковићевом убеђењу потпуни је промашај у земљи каква је Србија, чије су специфичности неспојиве са западним моделом државног уређења. Уместо да се даље развијају традиционалне српске демократске установе поникле на селу, тражи се узор у средини која је историјски, економски и културно потпуно различита. То је собом донело два зла: рушење традиционалне демократије и аутономије српског села, и рабање бирократског слоја — паразита који са једне стране живе на рачун „народног зноја”, а са друге тог истог сељака која га издржава гура у економску и друштвену пропаст (7).

Тежећи да супротност између радничке класе (тј. класе оних који раде) и бирократије што више истакне, Марковић говори о сељаку — пролетеру, а појам капиталисте (тј. нерадне класе), код њега је везан за оне који „живе на туђ рачун”. Тако уводи специфичан тип супротности између рада и капитала, супротстављајући сељака — основног носиоца друштвене производње „чиновнику” — бирократи, и тако проширује појам најамног радника на радног човека уопште, а капиталисте на оног који на било који начин живи на рачун туђег рада.

Бирократија је оружје којим се династија служи да би учврстила своју власт. Уместо да јој то онемогући у име начела које је истакла, либерална странка бојећи се дубљих промена које би угрозиле интересе грађанског слоја које заступа, радије подржава монархију, залажући се за уске слободе унутар експлоататорског система. Зато је Марковићева критика бирократије, заправо оних који живе на рачун радног народа — сељака, тространа и односи се на критику монархије, либералне странке и бирократије.

4. — Марковић је био оштар противник монархије („Онај који хоће и слободу и династију, или лаже или не зна шта говори” — Критика на Младу Србадију). Он јој додуше признаје историјску нужност, али њено постојање везује за губитак слободе: јачање државе, бирократије и великосрпске идеологије.

Владалац је за Марковића завршна фаза развоја старешинске власти. Историјски развој формирао је три типа старешине: „вожда”, господара и владара.

(6) Светозар Марковић: Видовданској господи, Сабрани списи I, стр. 143.

(7) В. Маслеша то овако формулише: „До појаве капитала као главне класне опозиције сељачким и радним масама уопште, бирократија заједно са „отменним” трговцима, представља у периоду првобитне акумулације класног експлоататора, који акумулира капитал и односи скоро сав сељачки вишак вредности... нема никакве сумње да је та акумулација вршена на штету сељачких маса, да је тај привредни напредак истовремено значајно сељачки назадак, и да је кроз тај процес морало доћи до супротности између бирократије и народа”. (В. Маслеша: Светозар Марковић, стр. 29).

Као и у других народа, каже Марковић, и у Србији се владар развија из војничког вође. Дуго ратовање са Турцима условило је све већу важност војвода и народних вођа које су се истакле као добри ратници⁽⁸⁾. Добијајући сразмерно највећи део плена они су и економски почели да се уздижу изнад осталих чланова друштва. Осим тога, ратне околности су захтевале извесну централизацију одлучивања. Прве вође нису биле познате даље од своје средине а ширина простирања њихове моћи зависила је искључиво од њихових личних способности. „Као код свију првих господара и његова је власт била сасвим неодређена — управо је зависила од саме његове личности: колико је могао да заузме и колико је умео да употреби“⁽⁹⁾.

Вођу овог типа Марковић везује за време првог српског устанка, онда када и настају први елементи централистичке власти. Иако је власт вође била испарцелисана, имала је све елементе централизоване моћи одлучивања.

Све јача власт вођа огледала се у свим пословима њихових општина, а почела се јављати и тенденција да сви аутономни господари сачувају власт за своју породицу, иако то још није било типично⁽¹⁰⁾.

Ратна опасност више уједињује општине и њихове вође него нека нарочита снага и ауторитет било којег од њих. Из осећања опште угрожености рабала се потреба за кохезијом, а по принципу централистичке власти потреба за једном личношћу на врху. То је време прелаза вође, „вожда“, у господара. Процес је започео у време Карађорђа Петровића а довршио се доласком на власт Милоша Обреновића.

Демократске установе чију суштину већ мења појава вође, сасвим губе своју основну функцију појавом господара. Централизујући и приватизујући власт уз помоћ људи које је сам уздигао, па му они дугују и оданост и покорност, владар ствара прве елементе државе као организованог апарата владајућих. Ничу представници прве бирократије — чиновници, војници, свештеници, као привилеговани слојеви. „Уопште подела рада у друштву која производи нека „виша“ и „нижа“ занимања показала се као врло штетна“ каже Марковић, анализирајући одвајање владајућих слојева од обичног народа.

Овај се процес у потпуности развија претварањем господара у владара. Трансформацију прати увођење бирократије-слоја без којег је немогуће одржање владара-монарха који оваплоћује коначан процес отуђења власти од народа⁽¹¹⁾.

Чим се монархова власт учврстила, почела је да ради на ширењу граница. Дотадашње друштво које се и само дуго борило за слободу почело је да показује освајачке претензије. Идеја великокрпства по Марковићу представља идеологизирани вид апетита за туђим територијама.

(8) Светозар Марковић: Србија на истоку, Сабрани списи III, стр. 158.

(9) Ibidem, страна 158.

(10) Ibidem, страна 159.

(11) Ibidem, страна 162.

На овој линији су се среди конзервативни заступници монархистичких струја и либерали⁽¹²⁾.

5. — Вишеструки су разлози Марковићеве врло оштре критике бирократског слоја. Они би се могли довести у везу са његовим схватањем улоге науке и образованих људи, категоријама производног и непроизводног, корисног и некорисног рада, које уводи први пут се озбиљно бавећи политичком економијом, и са гледиштима о друштвеном и државном уређењу.

Науци је Светозар Марковић придавао значај кључног покретача акције у средини пуној незнања какву је представљала Србија. Полазећи од тога да „сав развитак народа у свим гранама зависи поглавито од његовог умног развитка“ Марковић са ове тачке замера бирократији бар две основне ствари: да су образовани људи који раде у чиновничком апарату, служећи монархији потпуно искренули своју основну мисију — упознавање народа са сопственим објективним положајем, и указивање на прави пут ка измени стања, и да се, због мноштва привилегија које собом носи овај позив, готово целокупна потенцијална интелигенција окреће „чиновничким“ занимањима, запостављајући друге професије далеко значајније за општи развој друштва⁽¹³⁾. Непосредна последица тога лежи у заостајању свих грана производње, дакле назадовању целокупне привреде.

Историјска је чињеница да је административно уређење државе захтевало образовани административни апарат. Стицајем околности гро образованих Срба најмњених за овај посао живео је преко Саве и Дунава, у Аустрији. За Марковића је то било аргумент више да је погрешно окретати се нечему „са стране“. Заиста, доносећи менталитет по узору на средину у којој су живели, аустријски Срби су уносили начин живљења сувише претенциозан за једну сиромашну средину.

Али је њихов основни „грех“ лежао у природи посла који су обављали.

У обимном Марковићевом делу тешко је наћи места где он не мисли лоше о администрацији уопште, и где је не изједначаје са бирократијом. Ово се може разумета тек када се схвати његова подела на производни и непроизводни, користан и некористан рад.

Производни рад по њему је само онај који у крајњој линији ствара или помаже да се створе материјалне вредности⁽¹⁴⁾. Сходно томе,

(12) Марковић се националним питањем није много бавио, нарочито у односу на остале проблеме о којима је писао. Свој став о националном питању најизразитије је поставио критикујући све јаснији национализам Уједињене омладине српске. Ту је почео са раскринкавањем великосрпске патетике, идејом да се и у народу где је нарочито гајен култ слободарства може развијати националистичко-освајачке претензије. Ову његову идеју касније је разрадио Димитрије Туцовић, пре свега у свом спису „Србија и Арбанија“.

(13) Св. Марковић: Српске обмане, Сабрани списи I, страна 163.

(14) По Марковићевој дефиницији: „... ми само оне радове узимамо као економски производне, који у крајњем резултату свом стварају или помажу да се створи материјални производ. . . Непроизводан рад зове се онај који производи само непосредну наслалу, а не увеличава ни на који начин — ни посредно ни непосредно — средства за производњу материјалних добара. . . Први рад увеличава производну снагу друштвену, други је не увеличава већ је умањава.“ (Св. Марковић: Начела народне економије, Сабрани списи IV, стр. 179.

непроизводни служи да се дође до „непосредне насладе“, а ни на који начин не увеличава производну снагу друштва. Он је напротив, смањује ⁽¹⁵⁾. И користан и некористан рад разликују се по томе да ли про- дужавају и увеличавају „народно богатство“ тј. национални доходак, или га смањују.

Новчана надокнада је у Србији први пут институционализована увођењем гарантованих плата чиновницима. Пошто је њихов рад непро- изводан, они по Марковићу тај новац и не зараде, па га однекуд треба набавити. То је, разуме се, могуће само од оних чији је рад производан, значи од сељака.

Да би убрала за ово потребан новац држава намеће сељаку нове новчане обавезе. Немогавши да их оствари на време, сељак се задужује код зеленаша уз високе камате. Уместо да својим радом увећава своје и национално богатство, сељак је приморан да га растаче, са једне стра- не на издржавање бирократије, а са друге у руке зеленаша ⁽¹⁶⁾.

Разумљиво је отуд што је положај села све тежи уколико више јача бирократија. Марковић, иначе склон аскетизму, посебно замера бирократији на њеној незајажљивости када је реч о материјалним доб- рима. Не обазирјући се на материјалне могућности средине у којој живе, чиновници „по узору на Европу“ троше читава богатства за куповину непотребних луксузних ствари. Потрошачки менталитет индустријски раз- вијене средине кобан је за неразвијену Србију. Пре свега јер развија још један паразитски слој: трговце ⁽¹⁷⁾. Да невоља буде већа неразвије- на индустрија не може да задовољи прохтеве за луксузном робом, она се увози из иностранства, па земља тако дефинитивно сиромаша, јер се њен производни рад одлива у друге националне економије. Тако биро- кратија двоструко економски експлоатише, узурпирајући производни рад, а потом га извозећи изван граница сопствене националне економије ⁽¹⁸⁾. Земља остаје заправо све сиромашнија ⁽¹⁹⁾.

Могућност рушења бирократског слоја Марковић је видео у дубоким друштвеним променама: у децентрализацији власти што је под- разумевало не само рушење монархије него и целог капиталистичког по-

⁽¹⁵⁾ Ibidem, страна 179.

⁽¹⁶⁾ Високе камате које су у најдрастичнијим случајевима износиле и три пута више од позајмљене суме, богате слој зеленаша а читава села стављају у зависан положај — не само економски него и политички. Познати су били случајеви да задужена села гласају за странку којој су припадали зеленаши.

⁽¹⁷⁾ Заиста се не може занемарити чињеница вртоглавог умножавања трговаца: 1836. године било је 2.000 трговинских радњи, а 1890. године — 9.422.

(Вилети: Триша Кацлеровић: Прве самосталне занатске организације у Србији, стр. 10).

⁽¹⁸⁾ Светозар Марковић: Начела народне економије, Сабрани списи IV, страна 182.

⁽¹⁹⁾ „Умањењем сеоског капитала, производња сеоска, то ће рећи цела производња у Србији (јер индустрије немамо), умањава се. У размени са странцима за њихове произ- воде (наш рад не треба им јер они имају и више радника и способнијих радника од нас), а све више дати новца, и задуживати се код њих. Ето зашто је код нас постојана оскудица у новцу и постојано задуживање сељака. ЕТО ЗАШТО СЕ КОД НАС ОБРАЗУЈЕ ПРОЛЕТА- РИЈАТ БЕЗ КАПИТАЛИСТА! Ето зашто сељак код нас има у обичним околностима само толико да се исхрани...“ (Св. Марковић: Наш економски напредак, Сабрани списи II, стр. 204.)

ретка, у учешћу народа у свим облицима олућивања. Општинска самоуправа, формула помоћу које је, оживљавајући старе патријархалне демократске институције српског села, сматрао да се може прескочити цео један систем и засновати специфичан тип социјализма, за Марковића је кључ за уређење свих односа и државних и друштвених послова које обавља бирократија ⁽²⁰⁾.

6. — Потребно је имати у виду специфичност многих појмова које је Марковић употребљавао, а међу њима и појма „партаје“. Поред онога што данас подразумевамо под политичком партијом, он негде говори о бирократској партији (дакле изједначује слој и партију) а у „Критици на Младу Србадију“, дајући савете какав треба да буде омладински лист, сматра да треба да буде гласило „извесне партаје, извесне боје, или, што се обично зове, лист тенденциозан“ ⁽²¹⁾. Ту изједначује партију и идеологију.

Без обзира на ове, за нас вероватно ригорозне грешке, Марковић је врло јасно дефинисао политичку партију, пре свега критиком партија свог времена. „Права“ партија је по њему демократска организација широких, општедруштвених интереса ⁽²²⁾. Смисао демократијности он види у опредељењу партије за ставове грађана који сами нису ни у каквој партији. Само на тај начин, по његовом мишљењу, партија може да обезбеди заступање неких општијих, од интереса поједине класе или слоја, заштићених циљева.

Ову констатацију о отуђености демократије већ самим организовањем у партије, Марковић поткрепљује захтевом за слободом штампе као јединим могућим начином да чланови друштва искажу своје мишљење и чују истину ⁽²³⁾.

Откуда то? Неук, необразован народ који се бори за голу егзистенцију обично нема шансе да се темељитије удаби у државне послове, а ни сам систем, онако како је постављен, за то не даје озбиљније услове. Неупућен, необавештен, грађанин ће често поклонити поверење погрешној партији. Управо због свега овога, за Марковића није довољно што је нека партија изабрана по вољи народа, него њен смисао и оправданост тражи у садржини њене акције ⁽²⁴⁾.

Напредна партија је само она која јамчи народу „за његов умни и материјални развитак“, а и дела тако да се он и остварује. А да би све то било могуће, потребно је јавност рада, тојест, „да сви закони и све установе буду подложне критици, а за то је неопходно да сваки члан друштва има право да каже своје мишљење о њима“ ⁽²⁵⁾.

По мишљењу Светозара Марковића, нити је политичка ситуација у Србији дозвољавала јавност рада и слободу говора и штампе, нити је

⁽²⁰⁾ Детаљно о овоме: Св. Марковић: Откуда долази наша сиромаштина, Сабрани списи III, стр. 231.

⁽²¹⁾ Св. Марковић: Критика на Младу Србадију, Сабрани списи III, стр. 95.

⁽²²⁾ Св. Марковић: Српске обмане, Сабрани списи I, стр. 156.

⁽²³⁾ Ibidem, страна 156.

⁽²⁴⁾ Ibidem, страна 156.

⁽²⁵⁾ Ibidem, страна 157.

постојала партија која би заиста заступала народне интересе. Напротив, и партија која је тада изгледала најнапреднија — либерали, служила је интересима далеким просечном грађанину Србије. Управо због тога нигде његово перо није било бриткије него у критици либерала.

Због тога што је мало пажње обраћао на индустријски капитализам (из разумљивих разлога) Марковић је у сагледавању друштвеног бића либералне партије запоставио истраживање њених класних корена. Ова је партија заправо представљала заговорника младе српске буржоазије, па је, с обзиром на прилике у којима је деловала морала да спаја, са једне стране идеолошке тековине 1848 године, захтевајући личне слободе и парламентарно уређење, а са друге, прилагођавајући се приликама које би и њу покосиле да се озбиљно успротивила централизованог монархији, да ствара компромисе са режимом који је угрожавао основне интересе младе, нејаке буржоазије.

У тој чињеници и лежи одговор на понашање либерала. Они се јесу залагали за извесне буржоаске тековине свакако напредне у односу на традицију источњачког деспотизма која је вукла дубоке корене и била јака и у бирократско организованој држави. Да се Србија могла уредити по начелима либерала, личила би на неку од развијених европских земаља; можда са монархом, али омеђеним парламентом, можда са бирократијом, али обезличеном и наоко мање утицајном због већих (правних) слобода.

Низ историјских и економских прилика које су онемогућавале Србију да се развија попут других европских земаља, онемогућавале су и либерале, и, штавише терале их у савезништво са монархом, против чијег су апсолутизма били већ по својој класној суштини. Нејаки као и класа коју су представљали нису могли победити. Зато су изабрали компромис.

Природно да су крајњи циљеви либерала били једнако различити од Марковићевих, као и крајњи циљеви монарха. Он је био заступник апсолутизма, дакле и поред свих промена, одлике једног преживелог система какав је већ био источњачки феудални деспотизам, а либерали су захтевали буржоаску државу јасних буржоаских начела, без којих њихова класа није могла јачати. Марковић је пак, критикујући ову феудално-буржоаску мешавину стремио даље — социјализму.

Не разумевајући довољно класну суштину понашања либерала, Марковић им је замерао да су лицемерни, кукавице, недоследни. Није им могао опростити подришку коју су давали бирократији, хватајући се за њу као за једну од ретких тековина налик на буржоаски уређену државу. Да су либерали могли мењати нешто у вези са бирократијом, они би јој одузели оне привилегије које су је чиниле носиоцем акумулације капитала, па би то доделили својој класи. По природи прилика били су противници њеног тренутног положаја и поборници његовог постојања. У том смислу су, да би уништили „господство чиновника“, либерали захтевали слободу штампе и народну скупштину ⁽²⁾.

⁽²⁾ О целокупној атмосфери и догађајима у Србији видети изврвну књигу др Васе Чубриловића: „Историја политичке мисли у Србији XIX века“ и Слободана Јовановића: „Политичке и правне расправе“.

Иако су се на томе нашли на истој линији са Марковићем, њихови су интереси били сасвим различити, готово исто онолико колико су се разликовали од интереса монарха. Најзад, било је речи о три струје различитих класних позиција: монархистичка, која је почивала на феудалној традицији, буржоаска, изражена кроз либералну партију, и социјалистичка, коју је предводио Светозар Марковић.

7. — Тешко је писати о Светозару Марковићу а не бити пристрасан. Пристрасност је болест којом се обично заразе они који проучавају неку изразиту личност. Осим тога, Марковић је привлачна мешавина литерате, политичког радника и теоретичара који недостатак дубљег знања надокнађује речитошћу и оштрим непосредним запажањима. Зато он изгледа наиван када се чита после Маркса — његовог савременика, а у исто време, бар по својој критици бирократије он не заостаје за јачином Марксових критика.

Уз остале, између њих двојице постоје и ове разлике: Маркс је о бирократији писао највећим делом као о једној апстрахованој друштвеној категорији. Његова критика бирократије представља у ствари део критике целокупне Хегелове теоријске конструкције.

Марковић је био и плићи и непосреднији. Њега је занимао непосредан, практични проблем постојања једног слоја у датој друштвено-економско-политичкој ситуацији. Он није знао све оно што је Маркс знао, иако га је очигледно читао ⁽²⁾. Баратајући са материјалним показатељима конкретне постојања бирократског слоја, понесен пре свега постојећом ситуацијом, начинио је теоријску целину у вези са практичним проблемом.

Код Светозара Марковића бирократија је непосредан политички проблем и он је тако и третира. Њен је развој јасан: уместо да се ослони на народ и народне демократске установе, режим се окренуо чиновништву, не би ли уз његову помоћ даље учврстио сопствену власт. Лојалност бирократије обезбеђује се привилегијама. Налазећи се и сам на власти, бирократски слој дела у корист режима, али и у име својих парцијалних интереса. Уместо једног „тиранина“ добијају се два — монарх и бирократија. Уместо једног, постоје два извора експлоатације, који рабају онај трећи-трговце.

По Светозару Марковићу једина могућност уклањања бирократије лежи у непосредној акцији народа, у обарању система. Да би до овога дошло, потребно је „просветлити“ народ, дати му одређено образовање и могућност увида у државне послове. Ту је улогу требало да одигра српска интелигенција. Она је међутим изневерила Марковићева очекивања узимајући за узор и циљ оно што је и у другим европским земљама одговарало буржоаском слоју из којег је и поникла.

⁽²⁾ Хенрик Писарек у књизи „Филозофија Светозара Марковића“, наводи 18 дела Маркса која је Марковић познавао.

Враћање уназад, окретањем сељацима и традицији српског села, покушај да се прескочи цео буржоаски систем и створи нека врста аграрног социјализма представљао је утопистички потез. Зато он и није остао ништа друго до покушај стварања једне теоријске конструкције.

Везаност Марковића за патријархалну прошлост своје средине и поред ограђивања од чисто патријархалних елемената, била је ипак пресудна. Међутим, његова анализа и критика бирократије заснивала се на непосредној критици стварности. Марковићева оштроумност уз одређено теоријско знање омогућила је критику бирократије која је преживела историјска ограничења у којима је Марковић живео, средину и догађаје који су га инспирисали.

Марковићева критика бирократије има оне елементе универзалности карактеристичне и за Марксову критику у истим тачкама: да је реч о слоју који објективно постоји као засебан део друштвених интереса, и да отуда паролe о служењу општем интересу представљају идеолошку фасаду иза које се крију ускогруди слојни циљеви.

Марковић се очигледно колебао око тога да ли су „чиновници“ уопште већ као позив штетни за друштво. Он наине дуго није увиђао да организација модерног друштва захтева апарат административних службеника. Имајући као узор прединдустријско уређење српског села, разумљиво није задирао у неминовности типа уређења које га само по себи није занимало. Тип власти, тојест, класна организованост друштва представља одредницу на основу које ће у том друштву бити бирократије или је неће бити. Тога је био свестан, па је његова концепција небирократског друштва почивала на иницијативи и владавини широких слојева радног народа. Борећи се против бирократије отишао је даље, у визију новог друштва. Критика бирократије као критика целокупних односа у Србији XIX века, остаје један од Марковићевих најозбиљнијих теоријских доприноса.

Слободанка Бакић-Дамњановић

РЕЗЮМЕ

Светозар Маркович и критика бирократије

Автор исходит из убеждения, что политические идеи Светозара Марковича полностью основываются на критике бюрократии, являющейся главным тормозом развития общества. Бюрократия является основной причиной разорения крестьянства, узурпации власти и препятствием к дальнейшему развитию страны и к свободе граждан. Вместо дальнейшего развития традиционных сербских демократических форм устройства, возникших в деревне, ищутся образцы в среде, совершенно отличной в историческом, экономическом и культурном отношениях. Автор считает, что критика, которой подверг Маркович бюрократию, относится как раз к тем, кто живет за счет трудового крестьянства, и что она является троякой, относясь к критике монархии, либеральной партии и самой бюрократии. Маркович, хотя и признает монархию как историческую необходимость, но является ее непреклонным противником. Существование монархии он связывает с утерей свобод, с усилением государства, бюрокра-

тии и великосербской идеологии. Монарх является заключительной фазой верховной власти, ибо историческое развитие создало три типа подобной власти („вождя“, правителя и монарха). С усилением власти монарха растет желание к расширению границ. Идея великосербства, по мнению Марковича, представляет собой идеологизированный вид аппетита на чужие территории. На этой линии столкнулись консервативные сторонники монархических направлений и либеральная партия. Автор в заключении утверждает, что по сравнению с критикой Марксом бюрократии, критика Марковича была более непосредственной, так как Марковича интересовала непосредственная, практическая проблема существования слоя в данной общественно-экономической и политической ситуации. Единственная возможность для ликвидации бюрократии лежит в непосредственном выступлении народа и в свержении системы.

SUMMARY

Svetozar Markovic and the Criticism of Bureaucracy

The author starts from the opinion that the entire Svetozar Markovic's political idea was based on the criticism of bureaucracy as the main obstruction to the social development. It was the bureaucracy that has been the basic cause of the decline of peasantry, the usurpation of power and the obstruction of further development of the country and freedom of its citizens. Instead of further development of the traditional Serbian democratic institutions originating from the country, the models were sought in the environments entirely different in historical, economic and cultural sense. According to the author, Markovic's criticism of the bureaucracy, precisely those who lived at the expense of working people — peasants, was trilateral and related to the criticism of the monarchy, liberal party and bureaucracy itself. Although admitting its historical necessity, Markovic was a rigorous opponent of monarchy. He linked its existence with the loss of freedom, strengthening of the state, bureaucracy and ideology of Great Serbia. Ruler was considered as the final phase of the headmen's power, because three types of headman have developed through the history («vožd», master, and ruler). With strengthening of the monarch's power, a desire was born for the expansion of borders. The idea of Great Serbia, according to Markovic, represented the idealized form of appetite for foreign territories. That was the line where conservative proponents of monarchic currents and those from the liberal party met. The author concludes at the end that Markovic is more direct, in relation to Marx's criticism of bureaucracy as an abstracted social category, because he was interested in the practical problem of existence of stratum in given socio-economic and political situation. The only possibility for the removal of bureaucracy laid in the direct action of the people, in overthrowing the system.

RÉSUMÉ

Svetozar Marković et la critique de la bureaucratie

L'auteur part de la conception que l'idée politique tout entière de Svetozar Marković est basée sur la critique de la bureaucratie, en tant que frein principal du développement de la société. Elle est la cause essentielle de la décadence de la paysannerie, de l'usurpation du pouvoir et de l'empêchement du développement ultérieur du pays et de la liberté de ses citoyens. Au lieu de continuer à développer les institutions démocratiques traditionnelles serbes qui tirent leur origine du village on cherche des exemples dans

les milieux qui sont au point de vue historique, économique et culturel entièrement différents. Selon l'auteur, la critique de la bureaucratie de Marković, précisément de ceux qui vivent aux dépens du peuple travailleur — des paysans, est triple et elle se rapporte à la critique de la monarchie, du parti libéral et de la bureaucratie même. Quoiqu'il lui reconnaisse la nécessité historique, Marković est un adversaire résolu de la monarchie. Il rattache son existence à la perte de la liberté, au renforcement de l'Etat, de la bureaucratie et de l'idéologie panserbe. Le souverain est la phase finale du pouvoir de chef, car le développement historique a formé trois types de chef («Leader», maître et souverain). Par la consolidation du pouvoir du monarque le désir s'est manifesté d'élargir les frontières. L'idée du panserbisme, selon Marković, représente un aspect qui tend à idéaliser l'appétit pour les territoires d'autrui. Sur cette ligne se sont rencontrés les représentants conservateurs des courants monarchistes et du parti libéral. L'auteur conclut à la fin que Marković est, par rapport à la critique de Marx de la bureaucratie, en tant que catégorie sociale abstraite, plus direct, car c'est le problème pratique, direct, qui l'intéressait, de l'existence de la couche dans la situation socio-économique et politique donnée. La seule possibilité d'éliminer la bureaucratie se trouve dans l'action directe du peuple, dans le renversement du système.